

Смрт 89-то годишњег славног руског писца Александра Солжењицина и његова сахрана у Донском манастиру уз присуство највиших државних званичника (укључујући и председника Димитрија Медведева) уместо туге, као да је унела ново озарење у визију путиновске, полуобновљене Русије. Одлазак Солжењицина оставио је позамашно, комплексно па и противуречно наслеђе које посве одговара стању у коме се налази савремена Русија. То су не само његова књижевна дела, већ пре свега Солжењициново лично сведочанство о борби за људско достојанство и слободу између прошлости (са свим недаћама и злом, али «поново откривеним» традицијама које још нису правилно и у пуној мери протумачене и обновљене), дифузне и недоречене садашњости, и жељене боље будућности која би требала да помири савременост и изворне вредности за које се Солжењицин, у пуном смислу те речи, борио, мада са различитим успехом.

Солжењициново стваралаштво је текло у оквиру једне епохе која се на прелазу миленијума завршила, а која се готово буквално подударилa са његовим животним веком. Од децембра 1918. године када је у ковитлацу револуције рођен, па до смрти у августу 2008. године, трајало је овај «руски век» у коме се Солжењицинова земља поново нашла у «смутном времену» агоније, владавине голе моћи, пропадања, буђења наде и обнове. Војник, физичар, логораш, писац, публициста, историчар, бивши дисидент, религиозни и друштвени мислилац, проживео је ово раздобље у његовом епицентру.

Солжењицин, кога глобални медији пре свега представљају као писца-нобеловца, био је иконична фигура руске интелектуалне сцене која се не може појмити «увезеним» аршинима. Историја руског стваралаштва показује тенденцију да се њени истакнути предводници не могу разумети у стваралачко-естетским категоријама. Отуда и знаменити руски писци, без обзира на идеолошка убеђења (и њима следственим застрањењима) често преузимају улогу «савести друштва» покушавајући да (по правилу неуспешно) досегну статус, «секуларног свеца» који се кроз своје стваралаштво (што по правилу укључује и друштвени аганжман) не «играју» стваралачким формама, већ покушавају да открију истину, смисао историје и остваривање правде, борећи се и за личну слободу и за народ. Ова тенденција, са различитим идеолошким предзнацима, константа је и код деветнаестовековних славнофила и руских западњака, и код комунистичких аутора, и код совјетских дисидентата и постсовјетских руских стваралаца. Уочени свеобухватан, холистички, лични и духовно-историјски порив у Русији никада није ишчезао: могао је бити сатеран у подземље, у катакомбе, прогоњен или «дисциплинован» етатистичким и партијским наредбама, чак и прогнан у иностранство, и опет се изнова појављивао, чврсто се држећи уверења да је руски народ, његова историја (која интегрише и залагање за слободу и правду сваког појединца) и судбина предмет специфичног поља животне филозофије у којој најважнији проблеми још нису решени, али да ће се то догодити једног дана, и да ће од тога зависити судбина целог света, односно његове истине и правде. Солжењицин је својим животом и стваралаштвом, које је садржавало све ове елементе (а није искључивало тежњу ка демократији), пре свега био борац за свој народ кога је првенствено занимао одговор на питање «како обновити и уредити Русију» у складу са овим тежњама.

Зато су Солжењицинови списи од «Једног дана Ивана Денисовича» до студије о руско-јеврејским односима «Два века заједно» били радови намењени да потресу и промене друштво и његову савест, и отуда контроверза колико је Солжењицин заправо био писац а колико публициста. Но, овде треба приметити једну закономерност, која показује ограничења и слабости књижевно-стваралачких тендеција да се постане жељена «савест друштва». Наиме, квалитет Солжењициновог стваралачког опуса од «Једног дана Ивана Денисовича» до последњих дела, са изузетком спектакуларног «Архипелага Гулаг» био је, и поред несумњивог високог нивоа, у постепеном опадању. Док се стваралачка борба за личну и друштвену правду отелотворавала у раним делима која су се сучељавала са неправдом тоталитарног система гулага и чистки које је Солжењицин лично искусио у својим логорашким годинама, и дела су била чистија, снажнија и непосреднија. Како је време одмицало, нарочито током његовог дисидентског борављења на Западу и по повратку у Јељцинову Русију, дела су постајала све претенциознија, волуминознија (нарочито уочљиво у случају «Црвеног точка») и програмскија, а самим тиме и мање ефектна. На крају се Солжењициново стваралаштво претворило у друштвено-ангажовани памфлетизам или историографски рад проницљивог и солидног домета, које је због пређашњег стваралачког «стажа» и добронамерности да се промисле смернице развоја постсовјетске «Русије у провалији» стекло општедруштвени углед и признање. Али, оно више није пленило значајнију пажњу у смислу стварања потреса који мења друштво, па чак ни личну савест, о чему сведоче његови неуспеси у задњој, повратничкој фази живота, пре свега они везани за његове ауторске телевизијске емисије на станици ОРТ.

На неки начин Александар Солжењицин је представљао «обрнутог грофа Толстоја» XX века. Насупрот надареном племићу, који је након светске књижевне славе умислио сопствено «народњаштво» и «ружичасто» пасивно-пацифистичко православље (које је више наликовало на будизам) па је у својој гордости почело да дели савете не само мирјанима већ и правим духовним подвижницима, Солжењицин је и својим писаним делима и својим животним страдалништвом припадао руском народу и био, уз све своје недостатке, «руски народњак».

Зато су и његови уметнички и политички ставови одражавали гогољевско завештање са завршних страница «Мртвих душа» по којој је Русија «тројка» која, тражећи свој пут, јури кроз ноћ, мимо путева којим су кренуле друге државе и други народи. Залажући се за аутентични, «трећи пут» руске општедруштвене обнове који би био подједнако удаљен и од комунистичког колективизма и западног неолиберализма, Солжењицин се окренуо народним традицијама и православљу, покушавајући да осмисли концепт друштвеног преображаја постсовјетске Русије. Упркос великом труду, у овом сегменту свог рада Солжењицин је био углавном неуспешан и несхваћен, поготово у покушајима да рационално конструише контуре друштвеног уређења које би народњачком традицијом модификовале у Русији прихваћени западни парламентаризам. Ове намере свакако нису било нимало неосноване, али нису одговарале тренутним процесима савременог руског друштва, већ су више остале као завештање, скица и путоказ за нека долазећа времена.

Солжењицин се залагао за обнову земства, вишестепених самоуправа од локалног

преко регионалног до државног нивоа које би у Думу делегирале представнике народа и заједница а не партија. Он је сматрао да би оваква «демократија малих прострaнства» заједно са јаким, централним председничком влашћу, уз увођење другог, корпоративног скупштинског већа у Думу и као формирање саветодавног тела (кога је називао «врховном моралном инстанцом са саветодавним гласом») у највећој мери водила ка остварењу толико траженог друштвеног, руског «трећег пута». Зато је и свакако неосновано уверење које влада у руској и светској јавности како иза Владимира Путина и његове политике «дише» Солжењицин, који је у Русији увек био више поштован него слушан.

Ипак, највећи значај његовог укупног стваралачког ангажмана, без обзира на провизорности његових конкретних предлога друштвених и политичких реформи, не лежи само у доследној и истинољубивој опозицији комунистичком тоталитаризму и трагању за аутентичним алтернативама, већ пре свега у спознаји и непресталном истицању да нема друштвене обнове без личне моралне обнове, обнове која почива на темељима апсолутног, недељивог морала који важи и за појединца и за друштвену заједницу. Но, тај морал није онај рационални, спољашњи, заснован на принципима одношења према себи и другима. Није то ни онај стваралачко-уметнички, еросни, којем је у свој својој правдољубивости тежио Солжењицин и многи ствараоци пре њега у жељи да постану «духовне вође»; и управо зато он то и није никада ни могао да постане, већ да буде «само» велики писац и значајни публициста. Окренут ка сопственим народним традицијама, Солжењицин се усмерио и указивао на прави, «трећи пут» - али га није успео у пуној мери досегнути. На пут хришћанског духовног морала љубави и жртве који је кроз историју света дао небројене праве «духовне вође», на «пут светости» који је у руском народу присутан од кнеза Владимира «Сунца Јарког», Александра Невског и Сергија Радоњешког, преко Серафима Саровског и оптинских стараца до Јована Кронштатског, многобројних страдалника и белог монаштва двадесетовековних руских катакомби и духовника савремене Русије.